

उद्योजकता शिक्षणातून स्वावलंबन आणि महिला सक्षमीकरण

प्रा. किरण संतोष कन्नोर

अर्थशास्त्र विभाग, अ. यु. क. केंद्र संचलित, कला महिला महाविद्यालय, धुळे

सारांश:

उद्योजकता शिक्षण हे केवळ व्यवसाय सुरू करण्याचे प्रशिक्षण नसून संधी ओळखणे, समस्यांवर व्यवहार्य उपाय शोधणे, संसाधनांचा योग्य वापर करणे आणि जबाबदारीने निर्णय घेणे यांची तयारी घडवणारी शिक्षणप्रक्रिया आहे. बदलती रोजगारव्यवस्था, तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर आणि स्थानिक अर्थव्यवस्थेच्या गरजा लक्षात घेता या शिक्षणाचे महत्त्व वाढते. प्रस्तुत लेखात उद्योजकता शिक्षणाची संकल्पना, त्याची सामाजिक व आर्थिक आवश्यकता, आवश्यक कौशल्ये, अध्यापनाच्या अनुभवाधारित पद्धती आणि महिला सक्षमीकरणाशी असलेला संबंध स्पष्ट केला आहे. डिजिटल साक्षरता, आर्थिक नियोजन, बाजारपेठेची समज आणि शाश्वत व्यवसायपद्धती यांचा अभ्यासक्रमात समावेश करण्याची गरज मांडली आहे. तसेच शाळा व महाविद्यालयांसाठी टप्प्याटप्प्याने राबवता येणारा कृती आराखडा सुचवला आहे. प्रशिक्षणाबरोबर मार्गदर्शन, साधनांची उपलब्धता आणि बाजारपेठेशी जोड मिळाल्यास उद्योजकता शिक्षण स्वावलंबन व समावेशक विकासाला हातभार लावू शकते.

बीजशब्द: उद्योजकता शिक्षण, स्वावलंबन, कौशल्यविकास, महिला सक्षमीकरण, आर्थिक साक्षरता, डिजिटल उद्योजकता, अनुभवाधारित शिक्षण, स्थानिक विकास.

प्रस्तावना:

आर्थिक विकासासाठी उत्पादन, रोजगार, कौशल्ये आणि नवकल्पना यांचा परस्पर संबंध महत्त्वाचा असतो. उपलब्ध साधनसंपत्तीचे उपयोगी वस्तू व सेवांमध्ये रूपांतर करण्यासाठी पुढाकार घेणाऱ्या व्यक्ती आणि सक्षम संस्था आवश्यक असतात. शिक्षणाने विद्यार्थ्यांना ज्ञान देण्याबरोबर त्याचा प्रत्यक्ष जीवनात उपयोग करण्याची क्षमता विकसित करून दिली पाहिजे. या दृष्टीने उद्योजकता शिक्षणाला अभ्यासक्रमात अर्थपूर्ण स्थान मिळणे आवश्यक आहे.

रोजगाराच्या संधींचे स्वरूप बदलत असताना तरुणांना विविध पर्यायांची ओळख असणे गरजेचे आहे. नोकरी, स्वयंरोजगार, कौटुंबिक व्यवसाय, सहकारी उपक्रम आणि सामाजिक उद्यम अशा अनेक मार्गांनी व्यक्ती अर्थव्यवस्थेत योगदान देऊ शकते. उद्योजकता शिक्षण विद्यार्थ्याला यांपैकी योग्य पर्याय निवडण्यासाठी निरीक्षण, नियोजन आणि कृतीची साधने देते. प्रत्येक विद्यार्थ्याने उद्योगच सुरू करावा, असा त्याचा अर्थ नाही, उद्यमशील विचारांची उपयुक्तता नोकरीत आणि सामाजिक कार्यातही असते.

ग्रामीण व निमशहरी भागांत स्थानिक गरजा, पारंपरिक ज्ञान आणि उपलब्ध कौशल्ये यांना बाजारपेठेची जोड मिळणे आवश्यक आहे. विशेषतः विद्यार्थिनींना प्रशिक्षणासह निर्णयस्वातंत्र्य, साधनांवरील प्रवेश आणि सातत्यपूर्ण मार्गदर्शन मिळाल्यास आर्थिक सहभाग वाढवण्याच्या संधी निर्माण होऊ शकतात. म्हणून उद्योजकता शिक्षणाचा विचार व्यक्तिविकास, रोजगारक्षमता आणि सामाजिक समतेच्या व्यापक संदर्भात केला पाहिजे.

उद्दिष्टे:

1. उद्योजकता शिक्षणाचा अर्थ स्पष्ट करणे, त्याची आवश्यकता समजावून सांगणे,

2. उद्योजकीय कौशल्यांची चर्चा करणे आणि महिला सक्षमीकरणासाठी त्याचे योगदान तपासणे.
3. याबरोबरच शैक्षणिक संस्थांना वापरता येतील अशा अध्यापनपद्धती, अंमलबजावणीचे टप्पे आणि मूल्यमापनाचे निकष सुचवणे हेही उद्दिष्ट आहे.

हा संकल्पनात्मक व विवेचनात्मक लेख आहे. शिक्षणविषयक अधिकृत माहिती आणि उद्योजकता प्रशिक्षणाशी संबंधित उपलब्ध साधनांच्या आधारे विषयाची मांडणी केली आहे. लेखातील उपक्रम व उदाहरणे अध्यापनासाठी सुचवलेली आहेत, ती प्रत्यक्ष सर्वेक्षणातून मिळालेले निष्कर्ष किंवा विशिष्ट व्यवसायाच्या यशाची हमी दर्शवत नाहीत.

उद्योजकता शिक्षणाचा अर्थ आणि व्याप्ती:

उद्योजकता म्हणजे एखादी गरज किंवा संधी ओळखून तिच्यासाठी मूल्य निर्माण करणारा उपक्रम उभारण्याची प्रक्रिया. यात कल्पना मांडणे, तिची उपयोगिता तपासणे, आवश्यक संसाधने एकत्र करणे, जोखीम समजून घेणे आणि कामाचे व्यवस्थापन करणे या बाबी येतात. नवकल्पना म्हणजे नेहमी पूर्णपणे नवीन शोध असतोच असे नाही, विद्यमान उत्पादनाची गुणवत्ता सुधारणे, सेवा अधिक सोयीस्कर करणे किंवा खर्च कमी करणारी पद्धत विकसित करणे हेदेखील नवकल्पनेचे प्रकार आहेत.

उद्योजकता शिक्षण या प्रक्रियेसाठी आवश्यक ज्ञान, कौशल्ये आणि दृष्टिकोन विकसित करते. विद्यार्थ्यांना व्यवसाय कुठे सुरू करावा एवढेच शिकवून पुरेसे होत नाही. ग्राहक कोण आहे, त्याची समस्या काय आहे, तो कोणत्या पर्यायांचा वापर करतो आणि सुचवलेला उपाय त्याच्यासाठी उपयुक्त का ठरेल, हे शोधण्याची सवय लागली पाहिजे. त्यानंतर खर्च, किंमत, गुणवत्ता, विक्री आणि कामकाजाची व्यवहार्यता तपासता येते.

कौशल्याधारित शिक्षण एखादे काम करण्याची तांत्रिक क्षमता विकसित करते. व्यवसाय व्यवस्थापन त्या कामासाठी लागणाऱ्या मनुष्यबळ, पैसा आणि प्रक्रियांचे नियोजन शिकवते. उद्योजकता शिक्षण या दोन्हींना संधीची ओळख, प्रयोगशीलता आणि जबाबदार निर्णय यांची जोड देते. त्यामुळे हस्तकला, कृषी, विज्ञान, कला, वाणिज्य आणि तंत्रज्ञान अशा विविध शाखांतील विद्यार्थ्यांसाठी ते उपयुक्त ठरू शकते.

उद्योजकता शिक्षणाची आवश्यकता आणि महत्त्व:

स्वावलंबन आणि करिअर निवडीची क्षमता:

स्वावलंबन म्हणजे सर्व कामे एकट्याने करणे नव्हे, तर माहितीच्या आधारे निर्णय घेणे आणि आवश्यक तेव्हा मदत मागण्याची क्षमता असणे. उद्योजकता शिक्षण विद्यार्थ्याला स्वतःची आवड, कौशल्ये आणि मर्यादा ओळखण्यास मदत करते. लहान उपक्रमांचे नियोजन आणि अंमलबजावणी केल्यामुळे जबाबदारी स्वीकारण्याची तयारी वाढते. त्यातून करिअरविषयक पर्याय अधिक वास्तववादी पद्धतीने पाहता येतात.

रोजगारक्षमता आणि उत्पन्ननिर्मिती:

व्यवहार्य व्यवसाय स्वतःसाठी तसेच इतरांसाठी कामाच्या संधी निर्माण करू शकतो. संवाद, समस्या सोडवणे, वेळेचे नियोजन आणि संघकार्य ही उद्योजकीय कौशल्ये नोकरीतही उपयोगी पडतात. मात्र प्रशिक्षण घेतल्यामुळे व्यवसाय आपोआप यशस्वी होईल किंवा बेरोजगारी संपेल, असे मानता येत नाही. मागणी, भांडवल, पायाभूत सुविधा आणि सातत्यपूर्ण व्यवस्थापन यांवर परिणाम अवलंबून राहतो.

स्थानिक साधनसंपत्तीचे मूल्यवर्धन:

स्थानिक उत्पादनांवर प्रक्रिया करणे, गुणवत्ता सुधारणे, पॅकिंग करणे किंवा ग्राहकांपर्यंत वितरणाची व्यवस्था उभारणे यांमधून मूल्यवर्धन करता येते. विद्यार्थ्यांनी आपल्या परिसरातील गरजा, हंगामी मागणी आणि उपलब्ध कौशल्यांचा अभ्यास केल्यास व्यवसायाच्या शक्यता शोधता येतात. अशा शिक्षणामुळे गाव किंवा शहरातील

समस्या केवल अडचणी म्हणून न पाहता नियोजनपूर्वक सोडवायच्या गरजा म्हणून पाहण्याची दृष्टी निर्माण होते.

नवकल्पना आणि बदलांशी जुळवून घेणे:

ग्राहकांच्या अपेक्षा, तंत्रज्ञान आणि स्पर्धेतील बदल यांमुळे व्यवसायात सातत्याने सुधारणा करावी लागते. विद्यार्थ्यांना छोट्या प्रमाणात प्रयोग करणे, अभिप्राय घेणे आणि त्यावरून कल्पनेत बदल करणे शिकवले पाहिजे. अपयशातून शिकणे महत्वाचे असले तरी त्यासाठी नुकसानाची मर्यादा ठरवणेही आवश्यक आहे. विचारपूर्वक केलेला प्रयोग आणि बेफिकीर जोखीम यांतील फरक शिक्षणाने स्पष्ट केला पाहिजे.

सामाजिक जबाबदारी आणि शाश्वतता:

व्यवसायाचे मूल्यमापन फक्त विक्री किंवा नफ्यावर करू नये. उत्पादनाची सुरक्षितता, ग्राहकांशी प्रामाणिक व्यवहार, कामगारांचा सन्मान आणि पर्यावरणावरील परिणाम यांचाही विचार आवश्यक आहे. कच्च्या मालाचा अपव्यय कमी करणे, दुरुस्तीयोग्य वस्तूंना प्रोत्साहन देणे आणि स्थानिक पुरवठादारांशी न्याय्य संबंध ठेवणे यांसारख्या कृती अभ्यासक्रमात समाविष्ट करता येतात. यामुळे आर्थिक उपक्रम आणि सामाजिक हित यांचा संबंध विद्यार्थ्यांना समजतो.

उद्योजकासाठी आवश्यक कौशल्ये:

निरीक्षण आणि संधी ओळखणे:

उद्योजकीय कल्पना प्रत्यक्ष गरजेतून विकसित झाली तर तिची चाचणी घेणे सोपे होते. विद्यार्थ्यांनी ग्राहकांच्या अडचणी ऐकाव्यात, विद्यमान पर्याय पाहावेत आणि आपल्या गृहीतकांची पडताळणी करावी. केवळ स्वतःला आवडते म्हणून उत्पादन तयार करण्याऐवजी त्याचा वापर कोण करेल, कोणत्या परिस्थितीत करेल आणि त्यासाठी पैसे देण्याची तयारी आहे का, हे शोधणे महत्वाचे आहे.

सर्जनशीलता आणि चिकित्सक विचार:

एकाच समस्येवर अनेक उपाय सुचवणे ही सर्जनशीलतेची सुरुवात आहे. त्या उपायांतील खर्च, मर्यादा आणि ग्राहकाला मिळणारा फायदा तपासणे हा चिकित्सक विचाराचा भाग आहे. शिक्षणात कल्पनांची संख्या वाढवण्याबरोबर योग्य कल्पना निवडण्याचे निकषही शिकवले पाहिजेत. निवडलेल्या उपायाचा साधा नमुना तयार करून त्यावर अभिप्राय घेता येतो.

आत्मविश्वास आणि शिकण्याची तयारी:

आत्मविश्वास हा अनुभव, तयारी आणि पुराव्यावर आधारलेला असावा. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना टप्प्याटप्प्याने जबाबदाऱ्या द्याव्यात आणि चुका समजून घेण्यासाठी सुरक्षित वातावरण निर्माण करावे. योग्य टीका स्वीकारणे, आवश्यक बदल करणे आणि अडचणीच्या वेळी मार्गदर्शन घेणे हीदेखील आत्मविश्वासाची लक्षणे आहेत. सतत प्रयत्न करणे आवश्यक असले तरी निष्फळ पद्धतीला चिकटून राहण्याऐवजी पर्याय तपासता आले पाहिजेत.

संवाद आणि संघकार्य:

ग्राहकांची गरज समजून घेणे, उत्पादन स्पष्टपणे मांडणे, पुरवठादाराशी बोलणी करणे आणि सहकाऱ्यांमध्ये जबाबदाऱ्या वाटणे या सर्वांसाठी संवादकौशल्य आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांनी ऐकणे, प्रश्न विचारणे, साधे व्यावसायिक पत्र लिहिणे आणि मतभेद सोडवणे यांचा सराव करावा. गटप्रकल्पांत प्रत्येक सदस्याचे काम आणि योगदान नोंदवल्यास उत्तरदायित्व वाढते.

आर्थिक साक्षरता:

खर्च, उत्पन्न, नफा आणि उपलब्ध रोख रक्कम यांतील फरक समजणे आवश्यक आहे. विक्री झाली तरी पैसे उशिरा मिळाल्यास दैनंदिन खर्च भागवताना अडचण येऊ शकते. म्हणून अंदाजपत्रक, खर्चाची नोंद, किंमत ठरवण्याची प्राथमिक पद्धत आणि रोख प्रवाहाचे नियोजन शिकवले पाहिजे. वैयक्तिक आणि व्यवसायाचे व्यवहार स्वतंत्रपणे नोंदवण्याची सवयही उपयुक्त ठरते.

व्यवस्थापन आणि गुणवत्ता:

कच्चा माल मिळवणे, साठा सांभाळणे, कामाचे वेळापत्रक ठरवणे आणि ठरलेल्या गुणवत्तेत सेवा देणे यासाठी नियोजन आवश्यक असते. ग्राहकाला दिलेली वेळ आणि प्रत्यक्ष क्षमता यांचा मेळ बसला पाहिजे. विद्यार्थ्यांना कामाची साधी तपासणीसूची तयार करणे, त्रुटींची नोंद ठेवणे आणि तक्रारींवर योग्य प्रतिसाद देणे शिकवता येते. सातत्यपूर्ण गुणवत्ता विश्वास निर्माण करण्यास मदत करते.

जोखीम समजून निर्णय घेणे:

मागणी कमी होणे, कच्चा माल महाग होणे, पैसे उशिरा मिळणे किंवा उपकरण बंद पडणे अशा शक्यता आधी विचारात घ्याव्यात. जोखीम ओळखून लहान चाचणी, पर्यायी पुरवठादार, मर्यादित साठा किंवा आकस्मिक खर्चाची तरतूद यांसारखे उपाय सुचवता येतात. मोठी गुंतवणूक करण्यापूर्वी आवश्यक माहिती गोळा करणे ही दक्षतेची खूण आहे.

डिजिटल युगातील उद्योजकता शिक्षण:

डिजिटल साधने ग्राहकांशी संपर्क, व्यवहारांची नोंद आणि कामाचे नियोजन यांसाठी उपयोगी ठरतात. विद्यार्थ्यांना दस्तऐवज तयार करणे, तक्त्यांमध्ये खर्च नोंदवणे, वस्तूंची माहिती मांडणे आणि ऑनलाइन अभिप्राय वाचणे यांचा सराव देता येतो. सामाजिक माध्यमांवरील लोकप्रियता आणि प्रत्यक्ष विक्री यांतील फरकही स्पष्ट केला पाहिजे. जाहिरातीवर खर्च करण्यापूर्वी ग्राहकवर्ग आणि अपेक्षित परिणाम ठरवणे आवश्यक आहे.

डिजिटल साक्षरतेबरोबर सुरक्षिततेचे शिक्षण द्यावे. वैयक्तिक माहितीचे संरक्षण, संशयास्पद संदेशांची ओळख, सुरक्षित संकेतशब्द आणि व्यवहारांची पडताळणी या सवयी उपयुक्त आहेत. ग्राहकांची माहिती आवश्यकतेपुरतीच गोळा करणे आणि ती जबाबदारीने हाताळणे शिकवले पाहिजे. उपकरणे किंवा इंटरनेट उपलब्ध नसलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी संस्थेने सामायिक सुविधा व पर्यायी शिक्षणसाहित्य उपलब्ध करावे.

कृत्रिम बुद्धिमत्तेची साधने कल्पनांची मांडणी, भाषांतराचा मसुदा किंवा प्राथमिक लेखनासाठी वापरता येऊ शकतात. मात्र त्यातून मिळालेला मजकूर, आकडे आणि बाजारविषयक दावे तपासल्याशिवाय स्वीकारू नयेत. ग्राहकांची गोपनीय माहिती अशा साधनांत टाकण्यापूर्वी योग्य परवानगी आणि संस्थेची धोरणे विचारात घ्यावीत. तंत्रज्ञान हे विचार आणि पडताळणीला मदत करणारे साधन असावे.

अनुभवाधारित अध्यापनपद्धती:

शालेय स्तरावरील पायाभरणी:

शालेय स्तरावर विद्यार्थ्यांच्या वयाला अनुरूप निरीक्षण, बचत, श्रमप्रतिष्ठा, संघकार्य आणि समस्या सोडवण्याचे उपक्रम घ्यावेत. शाळेतील साहित्याचा अपव्यय कमी करणे, परिसरातील व्यवसायांची माहिती गोळा करणे किंवा उपयुक्त वस्तूंचे नमुने बनवणे असे प्रकल्प देता येतात. मुलांवर कमाईचा दबाव न आणता जिज्ञासा आणि जबाबदारी वाढवणे हा उद्देश असावा. सुरक्षितता आणि पालकांची आवश्यक माहिती यांची काळजी घ्यावी.

महाविद्यालयीन स्तरावरील प्रकल्प:

महाविद्यालयात ग्राहक मुलाखती, स्थानिक बाजारपेठेचा अभ्यास, उत्पादन नमुना आणि साधा व्यवसाय आराखडा अशा उपक्रमांची सांगड घालता येते. कला शाखेतील विद्यार्थी मजकूर व सादरीकरण, वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थी खर्चाचे नियोजन आणि इतर शाखांतील विद्यार्थी तांत्रिक बाजू हाताळू शकतात. अशा मिश्र गटांमुळे विविध ज्ञानशाखांचा प्रत्यक्ष उपयोग समजतो.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या संदर्भातील शिक्षण मंत्रालयाच्या माहितीत कौशल्याधारित, अनुभवाधारित आणि व्यावसायिक शिक्षणाशी जोड देण्यावर भर दिसतो. या दिशेचा उपयोग करताना स्थानिक संधींचा अभ्यास आणि प्रत्यक्ष कामातून शिकणे यांना महाविद्यालयीन उपक्रमांत स्थान देता येते. प्रस्तावित उद्योजकता अभ्यासक्रमाने विषयज्ञान आणि अनुभव यांचा संबंध स्पष्ट करावा.

उद्योगभेटी आणि मार्गदर्शन:

उद्योगभेट ही केवळ सहल न राहता निश्चित प्रश्नांवर आधारित शिकण्याची संधी असावी. उत्पादन कसे होते, ग्राहक कसे मिळतात, गुणवत्ता कशी तपासली जाते आणि कोणत्या अडचणी येतात याची विद्यार्थ्यांनी नोंद करावी. स्थानिक उद्योजक, माजी विद्यार्थी, कारागीर आणि अनुभवी व्यावसायिक यांच्याशी संवाद आयोजित करता येतो. यशाबरोबर चुका आणि अडचणींबद्दल चर्चा झाली तर वास्तववादी समज विकसित होते.

प्रयोग आणि चिंतन:

विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या नमुन्यावर संभाव्य ग्राहकांचा अभिप्राय घ्यावा आणि आवश्यक सुधारणा नोंदवाव्यात. प्रयोगासाठी खर्चाची मर्यादा आधी ठरवावी. उपक्रमानंतर काय अपेक्षित होते, प्रत्यक्ष काय झाले, फरक का पडला आणि पुढे काय बदल करायचा यावर चिंतनलेखन घ्यावे. त्यामुळे केवळ अंतिम उत्पादनापेक्षा निर्णयप्रक्रियेचे शिक्षण होते.

उद्योजकतेतून महिला सक्षमीकरण:

महिला सक्षमीकरणात उत्पन्न मिळवण्याबरोबर त्या उत्पन्नाच्या वापरावरील अधिकार, निर्णयप्रक्रियेतील सहभाग, शिक्षण आणि सुरक्षिततेचा समावेश होतो. एखाद्या महिलेच्या नावावर व्यवसाय असणे आणि व्यवसायाचे नियंत्रण तिच्याकडे असणे या वेगळ्या बाबी आहेत. त्यामुळे उद्योजकता शिक्षणाने व्यवहारकौशल्याबरोबर माहिती मिळवणे, बोलणी करणे आणि स्वतःच्या निर्णयांची मांडणी करणे यांनाही महत्त्व द्यावे.

महिलांना कौटुंबिक जबाबदाऱ्या, प्रशिक्षणासाठी वेळेचा अभाव, प्रवासातील अडचणी, भांडवलाचा मर्यादित प्रवेश आणि व्यावसायिक संपर्काची कमतरता अशा अडथळ्यांना सामोरे जावे लागू शकते. या अडचणींचे उत्तर केवळ आत्मविश्वास वाढवण्यात नाही. लवचीक वेळापत्रक, जवळची प्रशिक्षणव्यवस्था, सुरक्षित प्रवास, आवश्यकतेनुसार बालसंगोपनाची सोय आणि सुलभ डिजिटल सुविधा यांची जोड आवश्यक आहे.

महिलांच्या व्यवसायसंधींची व्याप्ती हस्तकला किंवा अन्नप्रक्रियेपुरती मर्यादित करू नये. आवड व प्रशिक्षणानुसार डिजिटल सेवा, लेखांकन साहाय्य, शैक्षणिक साहित्य, दुरुस्ती सेवा, कृषीपूरक कामे आणि तांत्रिक उपक्रम यांसारखे पर्याय तपासता येतात. प्रत्येक क्षेत्रात मागणी, आवश्यक पात्रता, सुरक्षितता आणि संबंधित अटी समजून घेतल्या पाहिजेत. स्त्री किंवा पुरुष यापेक्षा क्षमता आणि निवडीला महत्त्व देणारी मांडणी आवश्यक आहे.

बचत गट, सहकारी प्रयत्न आणि व्यावसायिक जाळ्यांमुळे सामायिक खरेदी, उत्पादन किंवा विपणनाच्या शक्यता निर्माण होऊ शकतात. मात्र सामूहिक उपक्रमात कामाची विभागणी, उत्पन्नाचे वाटप, निर्णयाचे

अधिकार आणि वाद सोडवण्याची पद्धत स्पष्ट असावी. लेखी नोंदी आणि पारदर्शक व्यवहार गटातील विश्वास टिकवण्यासाठी उपयुक्त ठरतात.

महिला महाविद्यालयात विद्यार्थिनींसाठी नियमित मार्गदर्शन, स्थानिक महिला उद्योजकांशी संवाद आणि मराठीतील व्यवसायसाहित्य उपलब्ध करून देता येईल. उपक्रमांचे मूल्यमापन करताना फक्त उत्पन्न न पाहता निर्णयातील सहभाग, स्वतः व्यवहार करण्याची क्षमता, डिजिटल साधनांचा वापर आणि संपर्कविस्तार यांचाही विचार करावा. अशा निकषांमुळे सक्षमीकरणाचा व्यापक अर्थ जपला जातो.

स्थानिक संदर्भातील व्यवसायशिक्षणाची उदाहरणे:

धुळे आणि आसपासच्या परिसरातील महाविद्यालयांनी उपक्रम निवडताना स्थानिक मागणीचा प्राथमिक अभ्यास करावा. कृषीमालाचे वर्गीकरण व पॅकिंग, लघुव्यवसायांसाठी माहितीपत्रक तयार करणे, शैक्षणिक साधने बनवणे किंवा दुरुस्तीशी संबंधित सेवा यांसारख्या कल्पना विद्यार्थ्यांना तपासण्यासाठी देता येतात. ही उदाहरणे संभाव्य अभ्यासप्रकल्प आहेत, त्यांची व्यावसायिक व्यवहार्यता स्थानिक परिस्थितीनुसार पडताळावी लागेल.

उदाहरणार्थ, विद्यार्थ्यांचा गट स्थानिक दुकानांसाठी उत्पादनांची डिजिटल सूची तयार करण्याचा प्रयोग करू शकतो. प्रथम दुकानदारांना कोणती माहिती ग्राहकांपर्यंत पोहोचवायची आहे हे विचारावे. नंतर नमुना तयार करून त्यातील अचूकता, वापरण्याची सोय आणि अद्ययावत ठेवण्यासाठी लागणारा वेळ तपासावा. त्यावरून सेवेसाठी संभाव्य शुल्क आणि प्रत्यक्ष कामाचा खर्च यांचा अंदाज घेता येईल.

अन्नप्रक्रियेचा अभ्यासप्रकल्प घेतल्यास चव आणि पॅकिंगबरोबर स्वच्छता, साठवण, टिकाऊपणा आणि सुरक्षिततेचाही अभ्यास आवश्यक आहे. प्रत्यक्ष विक्रीपूर्वी लागू अटींची माहिती योग्य अधिकृत स्रोतांमधून घ्यावी. कोणत्याही प्रकल्पात आधी ग्राहकाची गरज, नंतर नमुना, त्यानंतर खर्च आणि अभिप्राय असा क्रम ठेवल्यास मोठ्या गुंतवणुकीपूर्वी शिकण्याची संधी मिळते.

अंमलबजावणीतील अडचणी आणि उपाय:

उद्योजकता शिक्षण अनेकदा व्याख्यान किंवा एकदिवसीय कार्यक्रमापुरते मर्यादित राहते. त्यामुळे प्रेरणा मिळाली तरी कल्पनेची चाचणी किंवा प्रत्यक्ष नियोजन होत नाही. यावर उपाय म्हणून नियमित प्रकल्पकालावधी, मार्गदर्शकांच्या भेटी आणि प्रगतीची नोंद यांची व्यवस्था असावी. शिक्षकांनाही बाजारअभ्यास, प्राथमिक आर्थिक नियोजन आणि अनुभवाधारित मूल्यमापन यांचे प्रशिक्षण मिळणे गरजेचे आहे.

सर्व विद्यार्थ्यांकडे एकसारखे आर्थिक किंवा डिजिटल साधनसामर्थ्य नसते. म्हणून स्वतःच्या पैशांतून व्यवसाय सुरू करणे हा अभ्यासक्रम पूर्ण करण्याचा निकष ठेवू नये. सामायिक उपकरणे, कमी खर्चाचे नमुने आणि संस्थेच्या मर्यादित प्रकल्पसाहाय्याचा वापर करता येतो. दिव्यांग विद्यार्थी, ग्रामीण विद्यार्थी आणि कुटुंबातील पहिल्या पिढीतील शिकणारे विद्यार्थी यांच्यासाठी सुलभ साहित्य व आवश्यक सहाय्य उपलब्ध असावे.

कर्ज, अनुदान किंवा योजनांविषयी अपुरी माहिती अपेक्षा वाढवू शकते. प्रशिक्षणात विविध पर्यायांची ओळख करून देताना पात्रता, अटी आणि अधिकृत पडताळणीचे महत्त्व स्पष्ट करावे. ऑनलाइन मोफत शिक्षणसाधनेही पुरक ठरू शकतात. उदाहरणार्थ, Startup India च्या Learning and Development पृष्ठावर उद्योजकता शिकण्यासाठी ऑनलाइन कार्यक्रमाची माहिती दिली आहे. अशा साधनांचा वापर प्रत्यक्ष मार्गदर्शनाला पुरक म्हणून करता येईल.

महाविद्यालयासाठी प्रस्तावित कृती आराखडा:

पहिल्या टप्प्यात विद्यार्थ्यांची आवड, पूर्वानुभव, उपलब्ध साधने आणि प्रशिक्षणातील अडचणी समजून घ्याव्यात. स्थानिक व्यवसाय, स्वयंसेवी संस्था आणि माजी विद्यार्थ्यांशी संवाद साधून मार्गदर्शकांची यादी तयार करावी. या प्रक्रियेत विद्यार्थिनींच्या सहभागातील विशेष अडथळ्यांचीही नोंद घ्यावी.

दुसऱ्या टप्प्यात संधी ओळखणे, संवाद, आर्थिक नोंदी, डिजिटल सुरक्षितता आणि व्यवसायातील जबाबदारी यांवरील मूलभूत कार्यशाळा घ्याव्यात. प्रत्येक कार्यशाळेसोबत छोटा प्रत्यक्ष सराव द्यावा. विद्यार्थ्यांनी निवडलेल्या समस्येचे वर्णन आणि संभाव्य ग्राहकांची माहिती तयार करावी.

तिसऱ्या टप्प्यात गटांनी ग्राहकांशी संवाद साधून कल्पनेचा नमुना तयार करावा. आवश्यक खर्च, उपलब्ध साधने, अपेक्षित वेळ आणि संभाव्य अडचणी यांचा साधा आराखडा बनवावा. शिक्षक व मार्गदर्शकांनी त्याचे परीक्षण करून चाचणीचा आकार आणि खर्चमर्यादा ठरवण्यास मदत करावी.

चौथ्या टप्प्यात मर्यादित चाचणी, ग्राहक अभिप्राय आणि सुधारणा घ्याव्यात. प्रत्यक्ष विक्री किंवा सार्वजनिक वापर असलेल्या उपक्रमांसाठी संस्थेची आवश्यक प्रक्रिया, सुरक्षितता आणि लागू अटी तपासाव्यात. गटांनी खर्च, केलेले बदल आणि मिळालेला प्रतिसाद नोंदवावा.

पाचव्या टप्प्यात प्रकल्पांचे सादरीकरण आणि चिंतन करावे. चांगल्या कल्पनांना पुढील मार्गदर्शन, प्रशिक्षण किंवा योग्य संस्थांशी संपर्क देण्याची व्यवस्था करावी. काही विद्यार्थ्यांनी व्यवसाय पुढे न नेण्याचा निर्णय घेतला तरी पुराव्याधारित निर्णय आणि मिळालेली कौशल्ये ही शैक्षणिक उपलब्धी मानावी.

मूल्यमापन आणि अपेक्षित परिणाम:

मूल्यमापनासाठी समस्येची स्पष्ट मांडणी, ग्राहकांचा अभ्यास, खर्चातील वास्तववाद, नमुन्याची उपयोगिता, संघकार्य आणि अभिप्रायानुसार केलेल्या सुधारणा हे निकष वापरावेत. केवळ पाठांतर, आकर्षक सादरीकरण किंवा सर्वाधिक विक्री यांवर गुण देऊ नयेत. विद्यार्थ्यांच्या सुरुवातीच्या स्थितीच्या तुलनेत झालेली प्रगतीही विचारात घ्यावी. संस्थेने कार्यक्रमापूर्वी आणि नंतर विद्यार्थ्यांची आर्थिक संकल्पनांची समज, कामाचे नियोजन आणि स्वतंत्र निर्णय घेण्याची तयारी तपासू शकते. शक्य असल्यास पुढील काही महिन्यांत प्रशिक्षणाचा उपयोग कसा झाला याचा पाठपुरावा करावा. मिळालेला अभिप्राय पुढील अभ्यासक्रमात सुधारणा करण्यासाठी वापरावा. परिणाम मोजताना प्रशिक्षणाचा प्रभाव आणि इतर परिस्थितींचा प्रभाव यांत शक्य तितका फरक करणे आवश्यक आहे.

निष्कर्ष:

उद्योजकता शिक्षण हे स्वावलंबन, रोजगारक्षमता आणि सामाजिक जबाबदारी यांना जोडणारे शिक्षण आहे. त्याचा उद्देश विद्यार्थ्यांना केवळ उद्योग सुरू करण्यासाठी प्रवृत्त करणे नसून संधी ओळखणे, व्यवहार्यता तपासणे आणि योग्य निर्णय घेणे शिकवणे हा आहे. ज्ञानासोबत अनुभव, मार्गदर्शन आणि संसाधनांचा प्रवेश मिळाल्यास या शिक्षणाची उपयुक्तता वाढते.

महिला सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने उद्योजकता प्रशिक्षणाबरोबर निर्णयस्वातंत्र्य, सुरक्षितता, आर्थिक व्यवहारांची समज आणि सहाय्यक व्यवस्था महत्त्वाची आहे. शैक्षणिक संस्थांनी स्थानिक गरजांवर आधारित प्रकल्प, डिजिटल व आर्थिक साक्षरता आणि समावेशक मूल्यमापन यांचा समन्वय करावा. अशा सातत्यपूर्ण प्रयत्नांमधून जबाबदार उद्यमशीलता विकसित होऊन व्यक्ती आणि समाजाच्या विकासाला हातभार लागू शकतो.

International Journal of Advanced Research and Multidisciplinary Trends (IJARMT)

An International Open Access, Peer-Reviewed Refereed Journal

Impact Factor: 6.4 Website: <https://ijarnt.com> ISSN No.: 3048-9458

संदर्भसूची:

1. <https://www.education.gov.in/nep2020> (भारत सरकार, शिक्षण मंत्रालय. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020).
2. <https://samagra.education.gov.in/vocational.html> (भारत सरकार, शिक्षण मंत्रालय. Samagra Shiksha - Vocational Education).
3. https://www.startupindia.gov.in/content/sih/en/learning-and-development_v2.html (भारत सरकार, Startup India. Learning and Development Program).